

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВЛАСНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Юрій Пацурківський,

доцент кафедри цивільного права Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук

Актуальність наукових досліджень, пов'язаних із власністю, досить чітко сформулювала Л. Щенникова: «Дивною властивістю володіє ця категорія — «власність». Стара як світ, вивчена й описана, та водночас завжди зненацька нова і непередбачувана, вона бажана й плідна для все нових і нових досліджень...» [1, 20]. Справді, власність є одна з найбільш досліджених категорій у юридичній науці, що пояснюється особливою значущістю для суспільства відносин власності та необхідністю їх ефективного регулювання. Обрана нами тема дослідження зумовлена теоретичною та практичною значущістю широкого кола питань, які стосуються формування й функціонування ефективного механізму забезпечення права власності.

Право загалом покликане стабілізувати конфлікт інтересів і сприяти розвитку суспільно корисних видів діяльності [2, 60]. Як універсальний інструмент управління соціально-економічним розвитком право здатне не тільки реагувати на відповідні зміни, впорядковуючи їх, але й забезпечити розвиток суспільних відносин у потрібному напрямі.

Правові засоби власне своїм існуванням не захищають від негативних процесів у суспільстві, позаяк вони повинні застосовуватися комплексно й у чітко визначеному порядку. Законодавець, формуючи право, а суб'єкт правозастосування, реалізуючи його, зобов'язані звертати увагу на відпо-

відність обраних юридичних засобів поставленим цілям, оскільки ефективність регулювання визначається стабільністю.

Як комплексні правові засоби, що поєднують в собі як регулятивні, так й охоронні засади, здатні швидко реагувати на істотні зміни в суспільстві та економіці, постають правові режими. Завдяки своїм специфічним рисам вони забезпечують концентрацію в кожній управлінській ситуації взаємопов'язаних, оптимально підібраних і впорядкованих юридичних інструментів.

На нашу думку, правове регулювання суспільних відносин за допомогою правових режимів перейшло з рівня відомчої нормотворчості на законодавчий. З огляду на це проблема правових режимів стала однією з найбільш значущих у теорії права. Перехід цієї категорії на інший рівень пов'язаний з її недосконалістю на загальнотеоретичному рівні при багатоманітності вузькогалузевих підходів. Варто вказати на неготовність законодавця до зміни підходів у правовому регулюванні. Правові режими, встановлені нормативно-правовими актами різних рівнів, найчастіше не діють через недостатню чіткість формулювань, відсутність необхідних елементів, які забезпечують реалізацію правового режиму, низький рівень юридичної техніки та, як наслідок, не розроблену теоретичну основу.

Правові режими можна розглядати як проміжну ланку між нормативним

актом і правозастосовною практикою. Тож від якості їх використання в обох сферах, раціонального закріплення в законодавстві залежить успіх управлінського процесу. Теоретичне осмислення цієї категорії, особливостей її структури, а головне специфіки нормативно-правового оформлення є основою для результативних дій, як з боку законодавця, так і з боку суб'єкта правозастосовної діяльності, інших учасників правовідносин.

Однією з найважливіших умов підвищення загальної ефективності правового регулювання є структурне впорядкування права, його інструментальної бази під час правотворчої діяльності [3, 192]. Дослідження цього процесу дає можливість встановити низку недоліків, усунення яких прямо пов'язане з необхідністю виявлення закономірностей нормативного закріплення правових режимів, правильною організацією правових засобів, об'єднанням їх у логічні комплекси (правові режими), адекватним впливом на поведінку суб'єктів, оптимізацією поєднання елементів позитивної та негативної мотивації.

Отже, актуальність проблеми дослідження полягає не тільки в значущості теоретичного осмислення особливостей нормативного закріплення правових режимів, але й у тім, що вирішення цієї проблеми становить основу подальшого розвитку теорії законотворчого процесу.

Проблема встановлення правових режимів законодавством пов'язана з необхідністю вдосконалення цієї юридичної категорії, що відіграє найважливішу роль в оптимізації механізму правового регулювання, побудові правової системи взагалі. Україна потребує ефективних засобів подолання кризових явищ, здатних також забезпечити подальший розвиток держави, а це прямо пов'язано з приведенням правового режиму в дієвий стан, створенням для нього необхідної законодавчої бази.

Наукове значення обраної проблематики дослідження полягає, насамперед, у постановці проблеми правових режимів власності як фундаментального загальнотеоретичного напрямку досліджень. Аналіз проблематики дослідження надає можливість з'ясувати особливості використання правових режимів, визначити недоліки цього процесу, запропонувати законодавцеві способи їх усунення, розробити рекомендації щодо оформлення волі законодавця в дієву конструкцію.

Послідовне вирішення проблеми встановлення правового режиму власності законодавством здатне справити істотний вплив на правотворчу, а також на правореалізаційну діяльність, оскільки його результатом мають стати позитивні зміни теоретичних і техніко-юридичних характеристик різних правових процесів.

Проблема ефективного регулювання суспільних відносин за рахунок різних видів мотивації, що становить основний зміст проблеми правових режимів, досліджувалась у працях: С. Алексєєва, В. Анісімова, В. Балезіна, Н. Вопленко, В. Григор'єва, В. Демет'єва, С. Дерюгіної, В. Дозорцева, З. Заменгоф, В. Ісакова, С. Князева, В. Журби, О. Малько, М. Матузова, А. Мордовця, В. Попондопуло, І. Розанова, І. Ростовщикова, А. Серветника, Н. Сторожева, Ю. Тихомирова, З. Цибуленко, В. Чиркіна, Е. Шамсумової, А. Шаніна та ін.

Зауважимо, що загальнотеоретичний аспект проблеми був недостатньо досліджений. Саме тому єдина концепція трактування категорії «правовий режим» не була сформульована. Найбільш докладний аналіз правових режимів було проведено на галузевому рівні, йдеться зокрема і про дослідження правового режиму власності. Відсутність загальнотеоретичного підґрунтя зростання збільшення кількості різних підходів до поянення сутності конструкції «правовий режим власності», його функціонального призначення

ня. Недостатніми потрібно визнати спроби деяких авторів упорядкувати інформацію про різновиди правових режимів власності та майна, тому що суто галузевий підхід до дослідження цієї категорії має наслідком до певної міри обмежене сприйняття проблеми.

Варто зауважити, що в науці фактично відсутні дослідження, присвячені правовому режиму регулювання відносин власності. Відсутній комплексний правовий аналіз теоретичних моделей поєднання засобів і методів правового регулювання відносин, які складаються із приводу володіння, користування та розпорядження певними благами. Наше дослідження присвячене проблемам саме цього аспекту теорії власності.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі нормативних актів, теоретичних джерел, а також матеріалів емпіричного характеру, що характеризують структуру та зміст правового режиму власності. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: сформулювати поняття режиму правового регулювання відносин власності та визначити особливості його формування й функціонування.

При дослідженні власності як об'єкта правового регулювання, необхідно зважати на положення, відповідно до яких інститут власності становить матеріальну основу, що визначає особливості всіх юридично значущих взаємодій у межах правової системи [4, 26]. Цілком слушним є зауваження Є. Суханова з цього приводу: «Право (і держава як особливий апарат примусу для його дотримання) виникає саме у зв'язку з необхідністю охорони відносин власності. Така охорона по суті складає основний зміст правового регулювання економічних відносин, а право власності за такої точки зору стає ядром, центром всієї правової системи» [5, 13]. При цьому категорія «право власності» розкривається у двох значеннях, зумовлених дуалістичною природою права як соціаль-

ного феномена, тобто в об'єктивному та в суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні право власності є суспільним відношенням, що складається у зв'язку з переробкою предметів навколишнього середовища людини та одержанням певних сприятливих результатів, які є власністю суб'єкта, що здійснив таке перетворення, незалежно від того, чи визнається таке відношення державою як правове. Право власності в об'єктивному розумінні передбачає наявність можливостей суб'єкта щодо певного, присвоєного ним блага та відповідної цим можливостям належної суб'єктивної поведінки. Тож, юридична формалізація цих взаємодій передбачає наявність суб'єктивних прав і обов'язків, пов'язаних із присвоєнням та відчуженням певних благ. У суб'єктивному значенні право власності є сукупністю закріплених нормами позитивного права можливостей, що виникають у суб'єкта внаслідок вступу у відносини володіння, користування, розпорядження предметами матеріального та нематеріального світу, які використовуються в майновому обігу.

Власність в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, становить матеріальну основу громадянського суспільства, визначає ступінь свободи особи в державі. «Якщо існує приватна власність... існує й економічна свобода людини. Саме економічна свобода людини, є фундаментом для свободи особи в інших сферах, тобто є економічним гарантом свободи. Без приватної власності не може йти мова про економічну свободу особи. Тільки вона робить особу насправді незалежною. Незалежна, вільна особа є основою громадянського суспільства, поза яким об'єктивно неможлива побудова правової держави. Таким чином, приватна власність виступає одним з найважливіших основоположних елементів формування демократії. Лише економічно вільні індивіди здатні об'єднатися у вільне суспільство» [6, 56–57]. Отож, в умо-

вах побудови правової держави та розвитку громадянського суспільства особливого значення набувають проблеми правового регулювання відносин власності. Насамперед, актуальними стають питання, пов'язані з реалізацією та захистом права приватної власності.

Правове регулювання відносин приватної власності є цілеспрямованим впливом на поведінку учасників цих відносин, за допомогою правових засобів і методів. Як основні правові засоби регулювання відносин приватної власності доцільно розглядати: правовідносини, правозастосовні акти, правосвідомість і правову культуру. При цьому основним структурним елементом системи правового регулювання відносин власності є правові норми, що закріплюють стан присвоєння матеріальних благ.

Можливості правового регулювання, що забезпечується єдиними правовими засобами в різних галузях соціального життя, неоднакові. Держава може здійснювати різний регулятивний вплив на певні види суспільних відносин. У цьому процесі найважливіша роль відведена методу правового регулювання, під яким у юридичній науці розуміють «обумовлений предметом регулювання спосіб впливу права на суспільні відносини» [7, 168]. Оскільки право є система правил поведінки людей, воно, насамперед, впливає на вчинки людей, а через них впливає на суспільні відносини. Отже, метод правового регулювання можна визначити як спосіб впливу права на поведінку людини — суб'єкта суспільних відносин.

Правове регулювання відносин власності має особливе соціальне значення, особливо в умовах економічної кризи, а також у час, коли держава здійснює структурні перетворення економіки. Дещо однобічним є підхід, відповідно до якого правове регулювання відносин власності передбачає лише безпосередню участь держави, що зумовлена, насамперед, імперативним

методом правового регулювання. В умовах ринкової економіки, важливим є звертання до приватноправових засад у процесі правового регулювання. Водночас, діяльність держави в сфері правового регулювання відносин власності, здійснювана переважно приватноправовими методами, передбачає використання певних імперативних засад.

Аналіз засобів і методів правового регулювання відносин власності дає достатні підстави для підтримки існуючої в теорії права точки зору, відповідно до якої інститут власності має міжгалузевий, комплексний характер. Відносини власності за своїм характером різноманітні, їхні прояви регулюються різними галузями права.

Право є регулятор суспільних відносин, без якого не зможуть існувати сучасне суспільство та держава. Тож правове регулювання в сучасному суспільстві є важлива передумова створення правового порядку, охорони та захисту від порушень прав, свобод і законних інтересів осіб.

Одним з особливих способів правового регулювання є формування правового режиму. Для досягнення мети дослідження необхідно з'ясувати закономірності й особливості правових режимів. Варто також визначитися зі змістом цього явища та можливістю ефективного використання в сучасних умовах для досягнення необхідних результатів у правовому регулюванні. З огляду на ту обставину, відповідно до якої правове регулювання відбувається через використання засобів застосування галузевого законодавства, необхідно з'ясувати особливості галузевого трактуватися «правового режиму», визначити його характерні ознаки й особливості.

Поняття правового режиму активно використовується в юридичній літературі [8, 246]. Легальне визначення правового режиму фактично відсутнє. Сутність цього явища була та залишається спірним питанням. У

науковій літературі ведуться дискусії із приводу визначення поняття правового режиму. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне спробувати сформулювати власне поняття правового режиму, визначити його ознаки, для того щоб ефективно використовувати цю юридичну конструкцію. Такий підхід сприятиме вдосконаленню механізму правового регулювання, а також підвищенню його ефективності.

Правовий режим пропонуємо розуміти як особливий порядок правового регулювання, що виражається в поєднанні юридичних засобів (дозволів, заборон, позитивних приписів), який створює та забезпечує відповідний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права. Основні ознаки правових режимів: встановлюються в законодавстві та забезпечуються державою; мають на меті особливим чином урегулювати специфічні групи суспільних відносин, виділяючи в часових і просторових межах ті або ті суб'єкти й об'єкти права; є особливим порядком правового регулювання, що складається з юридичних засобів (дозволів, заборон, приписів) і характеризується їх особливим поєднанням; створюють чітко визначений рівень сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів певних суб'єктів права.

Право — це складне системне явище. До цієї системи належить безліч різних галузей, підгалузей, інститутів, норм. Можна виділити галузі, що в регулюванні суспільних відносин використовують правові режими.

Дослідники вказують на існування правових режимів об'єктів, наприклад: правовий режим нерухомості, правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності, правовий режим майна подружжя та ін. При цьому здійснюються спроби визначити поняття галузевого правового режиму. У деяких галузях законодавства термін «правовий режим» використовується не рівномірно [9, 19–25]. У зако-

нодавчих актах визначення правового режиму немає.

Проаналізуємо співвідношення правового режиму в цивільному праві та загальнотеоретичному значенні. При звертанні до цивілістичної літератури, ми зустрічаємо чимало джерел, які містять визначення поняття «правовий режим». Поняття «правовий режим» щодо об'єктів цивільного права в літературі й судовій практиці використовується досить часто.

Одну зі спроб сформулювати поняття «правовий режим» зробив В. Сенчищев [10, 110–112]. Дослідник визначає правовий режим як сукупність усіх позитивно-правових приписів, які містяться в імперативних і диспозитивних нормах та засновані на них суб'єктивно-правових домаганнях, що існують і є дійсними з погляду права. В інших джерелах під правовим режимом розуміють специфічне регулювання, застосування спеціальних законів і норм. Можемо дійти висновку, що єдиного поняття цивільно-правового режиму не існує. Зазвичай, дослідження стосуються цивільно-правового режиму конкретних прав або видів майна. Деякі автори пропонували визначати правовий режим майна як обсяг прав, які здійснюються щодо певних видів майна тими суб'єктами, за якими це майно закріплене. У літературі також формуються твердження, в яких дослідники, визначаючи поняття «цивільно-правовий режим», підмінюють це поняття сукупністю нормативно-правових актів чи обмежуються відсиланням до прав щодо цього майна, чи взагалі обмежуються специфічним визначенням цього майна.

Спробуємо сформулювати основні ознаки галузевого трактування правового режиму майна. Основною спільною рисою є те, що правовий режим розкриває чи вказує на обсяг прав, якими суб'єкт права володіє стосовно конкретного об'єкта. Крім цього, спільною рисою є те, що правовий

режим визначається як сукупність правил та приписів.

При визначенні поняття цивільно-правового режиму, на наш погляд, необхідно звернутися до аналізу загально-теоретичного поняття «правовий режим» та з'ясувати характерні для нього ознаки. Порівняння ознак цивільно-правового режиму із загально-теоретичними ознаками правового режиму надає можливість знайти спільні риси. До спільних рис належить те, що цивільно-правий режим встановлюється в законодавстві та забезпечується державою, а також має на меті специфічне регулювання обігу цивільно-правових об'єктів.

Існування загально-теоретичного поняття правового режиму є необхідним. Галузеве поняття має ґрунтуватися на загально-теоретичному, та при цьому повинне бути доповненим або зміненим відповідно до специфіки цієї галузі права. З огляду на вищевикладене, цивільно-правовий режим повинен відображати всі ознаки загально-теоретичного поняття «правовий режим» і відображати особливості цього галузевого правового режиму. Аналіз різних концептуальних підходів до розуміння категорії правовий режим дає підстави до висновку про те, що дана категорія характеризує специфіку правового регулювання. Ця специфіка визначається такими факторами: особливостями врегульованих суспільних відносин; ступенем державного втручання, зумовленого особливістю врегульованих відносин і специфічним рисами конкретних життєвих обставин. Ступінь такого втручання визначається засобами та методами правового регулювання, що використовуються у процесі правового регулювання.

Правовий режим потрібно розглядати як особливу частину загального арсеналу правового інструментарію, що з'єднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів або порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, які ха-

рактеризують особливе поєднання таких, що взаємодіють між собою дозволів, заборон, а також позитивних приписів, які створюють особливу спрямованість регулювання [11, 373].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на методологічний аспект досліджуваної проблематики, що в межах суто інструментального підходу дещо нівелюється. Правові засоби — це інструменти, за допомогою яких здійснюється державний вплив на певні суспільні відносини. Метод регулювання є поєднання прийомів та способів використання відповідних засобів, щодо конкретних умов. Деякі правові засоби з методологічних позицій можуть по-різному використовуватись в процесі правового регулювання. Поєднання засобів і методів визначає ступінь державного втручання в сферу приватних інтересів і характеризує режим правового регулювання суспільних відносин. Тож, правове регулювання може здійснюватися з використанням різних правових режимів.

Дослідники робили спроби загальної класифікації феномена «правовий режим» з використанням різноманітних критеріїв [12, 14–18].

Об'єкт нашого дослідження є режим правового регулювання відносин власності. Цей правовий режим відокремлюється на підставі предмета правового регулювання. При цьому під режимом правового регулювання відносин власності пропонуємо розуміти певне поєднання засобів і методів правового регулювання відносин, які складаються із приводу володіння, користування та розпоряджання матеріальними благами.

Нормативно закріплена можливість суб'єктів володіти, користуватися й розпоряджатися матеріальними благами становить основу ринкової економіки. Поєднання засобів, способів, методів правового регулювання відносин, які виникають з приводу присвоєння суб'єктами певного майна, можна визначити як правовий режим власності.

Правовий режим власності передбачає необхідність врахування аспектів, зумовлених особливою природою цивільно-правового регулювання. Суб'єкт права власності повинен мати можливість реалізувати, здійснювати правомочність володіння, користування та розпоряджання об'єктом власності, тобто він повинен мати можливість реалізувати належне йому суб'єктивне

право. Згадана можливість не буде реальною, якщо не одержить захисту з боку держави як гаранта прав і законних інтересів особи. ♦

Список використаних джерел

1. Шенникова Л. В. *Вещные права в гражданском праве России* / Л. В. Шенникова. — М. : БЕК, 1996. — 186 с.
2. *Альманах цивилистики : сб. статей : Вып. 1 / под ред. Р. А. Майданника.* — К. : Правова єдність, 2008. — С. 188–202.
3. Покровский И. А. *Основные проблемы гражданского права* / И. А. Покровский. — 3-е, стереотип. — М. : Статут, 2001. — 353 с
4. *Средства и методы правового регулирования отношений частной собственности // Общество и право: сб. трудов докторантов, адъюнктов и соискателей : Вып. 17 / под общ. ред. В. П. Сальникова.* — СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. — 140 с.
5. Суханов Е. А. *Лекции о праве собственности* / Е. А. Суханов. — М. : Юридическая литература, 1991. — 240 с.
6. Иванов В. А. *Свобода и независимость личности в демократическом обществе* / В. А. Иванов, В. В. Колесников, А. А. Мищенко. — СПб. : Санкт-Петербургская высшая школа МВД России, 1992. — С. 56–57.
7. Спиридонов Л. И. *Теория государства и права : учеб.* / Л. И. Спиридонов. — М. : ПБОЮЛ Захаров М. А., 2001. — 304 с.
8. Пацурківський Ю. П. *Правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності : монографія* / Ю. П. Пацурківський. — Чернівці : Рута, 2001. — 246 с.
9. Малько А. В. *Правовые режимы в российском законодательстве* / А. В. Малько, О. С. Родионов // *Журнал российского права.* — 2001. — № 9. — С. 19–25.
10. *Актуальные вопросы гражданского права / под ред. М. И. Брагинского ; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права.* — М. : Статут, 1998. — 464 с.
11. Алексеев С. С. *Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования* / Алексеев С. С. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
12. Матузов Н. И. *Правовые режимы: понятие и виды* / Н. И. Матузов, А. В. Малько // *Право и политика: современные проблемы соотношения и развития.* — Воронеж, 1996. — Вып. 4. — С. 14–18.
13. *Проблемы теории гражданского права / Институт частного права.* — М. : Статут, 2003. — 128с.
14. Андреев В. К. *О праве частной собственности в России (критический очерк)* / В. К. Андреев. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 184 с.

Надійшла до редакції 26.11.2013 року.